

A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ DERIVÁTUMAI

KRÉMER BALÁZS

**Kovács Imre (szerk.): Integrációs
mechanizmusok a magyar társadalomban**

Társadalomtudományi Kutatóközpont –

Argumentum Kiadó, Budapest, 2020.

432 oldal, 4300 Ft

**Kovács I. (szerk.): Mobilitás és integráció a
magyar társadalomban**

Társadalomtudományi Kutatóközpont –

Argumentum Kiadó, Budapest, 2020.

375 oldal, 4000 Ft

„A MAGA MŰFAJÁBAN...”

A társadalomtudományi munkák tanulmányozásához szokott olvasónak vannak beidegződései, ráhangoltsága arra, hogyan vegyen kézbe, hogyan olvasson szociológiai tanulmányokat. A két, egymással összefüggő, ámde lineáris felépítésbe nem szerkesztett (így sorszámokkal sem ellátott) kötet olvasásakor azonban érdemes zárójelbe tenni a rutint, és a kötetet „a maga műfajában” értelmezni és értékelni.

A 21 tanulmány, valamint az a nagy mintán végzett kérdőíves felmérés, amelyen alapulnak, az „MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt” támogatásával készült, amire a kötetek nyomtatékosan emlékeztetik az olvasót: nemcsak a kezdőoldalon, hanem valamennyi tanulmány címének lábjegyzetében és gyakran az adatok forrásaként is feltüntetik. Tehát egy projekt dokumentációja, beszámolója, ennyiben a projekt pénzével való elszámolás egyik legfontosabb „bizonylata”. A bizonylatolási feladat teljesítése döntően a nyertes pályázó (a jelen esetben a Társadalomtudományi Kutatóközpont) kötelessége, és a nyertes intézmény ezt látványosan demonstrálja is. Nem csupán azzal, hogy a tanulmány szerzőinek többsége a TK munkatársa, sőt a kötetek szerkesztői, lektorai, olvasószerkesztői, de még a dizájnerei is azok. Vagy azzal, hogy a tanulmányok intézeti dolgozó szerzői szinte kizárólag a projekt során elvégzett kérdőíves kutatás adataira építik mondandójukat, egyéb, külső (például a közigazgatásból, a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisából vagy más kutatásokból származó) forrásokat akkor sem használnak, ha indokolt lenne. A projekt az ő munkájuk, a két kötet az álta-

luk létrehozott termék, és ők is számolnak el a pénz felhasználásáról.

Ha azt mondjuk, „projekt”, ezzel lényegében azt mondjuk, „pénz”. A projekt egy költségvetési sor – és a projekt elszámolásának legfontosabb mondandója az, hogy a pénz rendesen el lett költve, van benne ráfordítás és munka, a támogatási szerződésben vállalt feladatokat a támogatott elvégezte. Ennyiben a projektdokumentum legfontosabb olvasója a projekt adminisztrátora, pénzügyi jóváhagyója – és nem a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasó. Ennyiben a kétkötetes mű „műfaja” is ez: elszámolás, bizonyíték arra, hogy a pénz „kutatási ellentétele” a munka során előállt. Előre kell bocsátanom: ha a két kötet elsőrendű olvasójának, a projektet jóváhagyó hivatalnoknak képzelem magamat, akkor „a maga műfajában” teljesen korrekt, a vállalt feladatot meggyőzően bizonyító és bizonylatoló munkának kellene tartanom.

Érdemes volna végiggondolni, mennyiben bénítja meg ez a projektfókuszú intézményi berendezkedés a tudomány művelését. Itt legfeljebb néhány szempontot vetek fel. A tudományos intézmények projektfüggők (addiktológiai értelemben), tekintve, hogy a költségvetésükben nincsen reguláris forrás a kutatáshoz, kizárólag projektek keretében képesek kutatni. Ennyiben a vizsgálódások témáját nem annyira a kutatók, mint inkább a pályázatot kiíró és elbíráló hivatalnokok és politikusok határozzák meg. A projekt finanszírozói biztosra akarnak menni, és ez a leginkább akkor lehetséges, ha a pályázati kiírás nem egy kérdést vet fel, hanem előre megmondja, mi lesz a „kutatás” végeredménye – amely eredmény a projekt elfogadásával és a pénzköltés jóváhagyásával visszaigazolható. (Még ember nem olvasott olyan – a kutatási logikába igencsak „belefért” projekt-beszámolót, amely leírta volna, hogy „a feltétele-

1 ■ Robert E. Park – Ernest Burgess: *Introduction to the Science of Sociology* [1921]. University of Chicago Press, Chicago, 1969. 735. old.

2 ■ Ebben a kontextusban az integráció az identitás megtartása melletti beilleszkedést jelent, az asszimiláció az identitás feladásával vagy megtagadásával megvalósuló beilleszkedést.

3 ■ Ezek a koncepciók a munkamegosztásban elfoglalt helynek a társadalmi pozíciót dominánsan meghatározó sajátosságán túl minden másban, de különösen a kapitalizmus elfogadásában eltérnek egymástól. Más a képük a munkamegosztásról és szerepéről, politikai megítéléséről a konzervatív funkcionális irányzatoknak, vagy éppen az osztályharcos, Marxhoz kapcsolódó koncepcióknak.

zéseinket és hipotézisünket a kutatás nem igazolta, tévedtünk sejtéseink megfogalmazásakor” – mert ezt pénzügyileg nem lehetne jóváhagyni... És arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy maguk a kutató intézmények is projektfüggővé teszik a kutatókat azzal, hogy teljesítményként a projektpénzek megszerzését, a gyakorta e pénzekből finanszírozott publikációkat ismerik el...)

Tehát a két kötet a 807 oldal terjedelmével, közel 2 kg tömegével a „maga műfajában” teljes mértékben kielégítő teljesítmény. Ahonnan nézve a recenzius szempontjai, vagy bármely olvasói vélemény és értékelés nem igazán érdekes...és emiatt semmiféle szemrehányással nem illethetjük a kötet szerzőit, szerkesztőjét. Nem ők tehetnek erről, ők sikeresen alkalmazkodtak a rajtuk kívül álló körülményekhez. Most mégis, ennek ellenére, e nem túl lényeges és releváns nézőpontból kell kifejtennem a véleményemet.

A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ FOGALMÁT ÖVEZŐ HOMÁLY

A nemzetközi szakirodalomban a „társadalmi integráció” fogalma, sőt tudományos megközelítése is „foglalt terep”. A bevándorlók, menekültek, idegenek társadalmi beilleszkedésének kutatási témájára utaló fogalom, amelyet Burgess tankönyvi meghatározását¹ követve a beolvadás, az asszimiláció szinonimájaként értelmeznek. Erre, az integráció fogalmát az idegenek beilleszkedésére, asszimilációjára vonatkozó újabb kori nemzetközi gyakorlatra a kötet fogalomhasználata nem is hivatkozik, annyiban talán jogosan, hogy a hazai politikai köznyelvben (a roma kutatási és polgárjogi szóhasználatot követve) az integráció és az asszimiláció fogalma egymás logikai ellentéte.²

A kötet szerzői saját „integrációkonceptiót” alkalmaznak. Eléggé zavarosan, elméletileg tisztázatlanul – két eltérő megközelítésben.

Az egyik, az elméleti megközelítés arra a durkheimi (és mertoni) hagyományra épít, amely a társadalmi normákat és a normakövető viselkedést a társadalmat összetartó, integráló „habarcsnak” tekinti; ehhez képest a normák szétcsúszását, feltöredezését, sűrűlődsait az anómia fogalma jelöli. E megközelítésben a normakövető egyének tekinthetők „integráltak”, míg az anómiák szétcsúszott értékrendszerében élők a „nem integráltak”. Nem kimondva, de elég egyértelműen ehhez az integrációképhez rendelik hozzá azt a Parsons, továbbá Davis és Moore rétegződésméletében gyökerező gondolatot, hogy a társadalom a normakövetést anyagi javakkal jutalmazza (jövedelem, pozíció stb.), míg a normasértést inkább bünteti. Ez a (ki nem mondott) jutalmazottság jelentősebb tényezője a szerzők által megkülönböztetett három integrációs szint (rendszer-, társadalmi és személyközi) közül a rendszerintegráció kategóriájának.

Fogalmilag viszonylag tiszta a személyközi integráció szintje. Némiképp zavaró, hogy legfeljebb cím-

szó szerű utalás történik a társadalmi tőke és a civil társadalom amerikai elméleteire (Coleman, Putnam, Fukuyama), ugyancsak ködös az utalás rendszerintegráció és társadalmi integráció habermasi megkülönböztetésére – amit csak részlegesen ellensúlyoz a hálózatkutatások kapcsolati sűrűséget és kiterjedtséget mérő pragmatizmusa. A tanulmányok szerzői semmivel nem támasztják alá azt a meggyőződésüket, hogy az általuk alkalmazott elméleti keret jogosan feltételezi, hogy a társadalmi integráció fogalma, különösen annak személyközi szintje egységesen értelmezhető az egész társadalomra. Rendszer és életvilág kettőssége Habermasnál azt jelzi, hogy szerintem más koordinációs mechanizmusok (ez a fogalom közelebb esik az integráció szokásosan értelmezett jelentéséhez) érvényesülnek a gazdasági és a politikai rendszerben, mint a közös értelemutalajdonítások koordinálta életvilágban. Ugyancsak megkérdőjelezi az egész társadalomra érvényes integráció képzetét az, hogy újabb világunk igencsak polarizálódik (ebben kétségtelenül jelentős szerepet játszik a politika, a politikai rendszer és a mindenkori kormány iránti lojalitás), hogy – a zsurnaliszta fordulattal élve – az emberek különböző „buborékokban” élnek. Eszerint az integráció fogalma a buborékokon belüli cselekvéskoordinációra utalna inkább, semmint a buborékokon átnyúlva, a teljes társadalomra.

A rendszerintegráció fogalma a politikai rendszerre nézve annak elfogadását, az iránta érzett bizalmat, valamint az ezekhez kapcsolódó normákat tekinti integráló mechanizmusnak. Az elfogadás és a bizalom hangsúlyozása nem a cselekvéseket koordináló integrációt, hanem inkább a hatalmat legitimnek tekintő véleményeket, attitűdöket teszi meg a vizsgálódás tárgyának.

A rendszer és a személyközi szint között elhelyezkedő „társadalmi” integráció fogalmi körülírása a leghomályosabb, nem kis részben azért, mert a szerzők olyan sokszor hivatkoznak gyakran egymással vitázó, sőt ellentmondó elméletekre és koncepciókra – a szintetizálás kísérlete nélkül –, hogy ezen elméleteknek a csak sejtetett komplexitását nem lehet kiolvasni a szövegből. Annyi azért mégiscsak felsejlik, hogy a társadalmi integráció itt jelzett fogalma a kapitalizmus klasszikus elméletében, a „bérmunka társadalmi integrációt teremtő” koncepcióiban³ gyökerezik – és ennyiben, a szintén innen eredeztethető társadalmi struktúra-képekkel való kapcsolata nem empirikus, hanem logikai szükségszerűség.

Az integráció fogalmát és elméleteit körítő zavarosságra némi magyarázatot nyújt az a másik megközelítés, amely a kérdőívben felteendő kérdésekből „rakja össze” a kutatás központi kategóriáját. Ekkor a „rendszerintegráció” fogalmába az intézményekbe vetett bizalom, a politikai részvétel és a normakövetés változói tartoznak; a „társadalmi integráció” a munkaintenzitás és a civil részvétel változóiból áll össze; míg a „személyközi integráció” fogalmába a bizalmas kapcsolatok, a

gyenge kötések és a társadalmi kirekesztettség változói tartoznak bele. E változókhoz metrikus értékek is kapcsolódnak, amely mértékek kombinációi adják ki a különféle integrációs típusokat.

A kérdőívezés „individualista metodológiájából” logikusan következik, hogy az egyes megkérdezettek véleményére, értékeire, szubjektívan megélt viszonyulásukra vonatkozó kérdésekből áll össze a fenti három integrációs szint mérhető tartalma. Kár, hogy a két kötet nem tisztázza, hogy a klaszteranalízis módszerével miképpen aggregálták az elemi szintű változókat hét, a legtöbb tanulmány elemzéseiben alapvető változóként használt „integrációs klaszterre”. Ezek az integrációs klaszterek mint változók a következők: 1. kapcsolatgazdag politikailag aktív, 2. lokálisan integrált, 3. normakövető, a munkaerőpiacon integrált, 4. normakövető kapcsolatgazdag, 5. normaszegő, munkaerőpiacon integrált, 6. normakövető dezintegrált, 7. kirekesztett alulintegrált.

Az egyéni válaszokból mint változóértékekből erős statisztikai eszközök állíthatók elő, ám ezen statisztikai módszerekkel létrehozott típusoknak igen gyenge a kapcsolatuk az elméleti fogalomalkotáshoz. Alapvetően azért, mert az integráció fogalma társadalmi szintű sajátosságot akar kifejezni, miközben a vélemények e feltételezett, nem tisztázott, az egyes egyének kívüli és felüli társadalmi sajátosságokhoz (normákhoz, rendszerekhez stb.) való szubjektív viszonyt mérnek, anélkül, hogy értelmeznék az elméletben feltételezett társadalmi szintű mechanizmusokat és sajátosságokat. Így például az elméleti konstrukció társadalmi szinten feltételez valamilyen társadalmi normarendszert, és empirikusan személyes normakövetésként méri a hozzá való viszonyt – ám sem e normarendszer mibenlétét, sajátosságait nem írja le, sem még elméleti lehetőségként sem számol az azal, hogy ugyanabban a társadalomban, ugyanakkor emberek különböző csoportjai különféle normákat követhetnek.

Mindezen elméleti problémák miatt hajlok arra, hogy a két kötetben előforduló, számomra nehezen, vagy úgy sem értelmezhető „integráció” kifejezést a „legitimitás” kifejezéssel helyettesítsem, hogy értelmezhetőbbé tegyem a szövegeket. Ugyanis a legitimitás fogalma a politikai-társadalmi-gazdasági hatalom elfogadásán keresztül a „rend”, a „normák” elfogadását is jelenti. Az elfogadás vagy az el nem fogadás mértéke valóban jól operacionalizálható és mérhető is a szubjektív vélemények és vallott értékek alapján – ennyiben a kérdőív tartalma és az alkalmazott módszerek inkább ezt, a hatalom legitimitását mutatják ki.

MOBILITÁS, AVAGY HONNAN HOVÁ?

Az integráció fogalma mellett a másik, már az egyik kötet címében is kiemelt fogalom a mobilitás. A két kötet a mobilitást két, szokásos váltás, változás értelmében használja: mint földrajzi mobilitást (in-

gázás, lakhelyváltozás) és mint a társadalmi státusz, pozíció változását.

A földrajzi, területi mobilitás fogalmilag világos, és a *Mobilitás és integráció* kötetben egy egységes blokk elemzi az erre vonatkozó empirikus adatokat (*Területi mobilitás*, 127–220. old.). Sokkal problematikusabb a társadalmi mobilitás, a társadalmi státusz változásának tárgyalása. Ez már abból is szembeötlő, hogy a kérdés tárgyalása szétesik a két kötetben: a státuszok egyenlőtlenségét az *Integrációs mechanizmusok* kötet felvezető cikke (Huszár et al.: *Társadalmi egyenlőtlenségek és társadalmi integráció*, 9–44. old.) tárgyalja, míg a státuszok megváltozásának, a mobilitásnak a kérdéseit a másik kötet első blokkja (*Mobilitás és integráció*, 9–126. old.) taglalja.

A kiindulópont nyilvánvalóan az, hogy társadalmi mobilitásnak az elmozdulást tekintjük egy kategóriából (pozícióból, státuszról stb.) egy másik kategóriába.

Az alkalmazott kategóriarendszert ismerhetjük Huszár Ákos korábbi, a „normatív funkcionalista osztálymodell” ismertető munkáiból. Az elnevezés világosan utal arra, hogy a státuszokat hierarchikus rendbe szervezi („normatív”), és kapcsolódik a már említett (Davis, Moore és Parsons nevével jelzett) „funkcionalista” hagyományhoz, amely szerint a társadalom a fontosabb és ritkább, kevesek által betöltött funkciókat jobban jutalmazza, míg a kevésbé fontosakat és gyakoribbakat kevésbé, sőt olykor bünteti is.

Hogy ez a rétegződési elméletekben gyökerező elméleti modell miért volna „osztálymodell”, azt a szerzők nem indokolják, de az alkalmazott struktúrákép sem a tulajdonlás szerinti marxi, sem a tulajdon feletti rendelkezés, birtoklás s ezen keresztül különféle jövedelemformákhoz való hozzájutás alapján definiált weberi osztályfogalomhoz nem illeszkedik.

Valójában a kiindulópont a hatvanas évek magyar társadalmára kialakított „munkajellegcsoportok” megkülönböztetés, amit a (nem hivatkozott) Ferge Zsuzsa dolgozott ki. Huszár Ákos modellje a mezőgazdasági munkás elkülönítésén és elhagyásán, valamint a segéd- és betanított munkás kategóriájának összevonásán kívül megtartja Ferge mindegyik kategóriáját, kiegészítve a „vállalkozó”,⁴ a „munkanélküliek” és az „egyéb inaktívok” kategóriájával, továbbá az eredeti munkajellegcsoportok megkettőzésével, mivel a nyugdíjasok kategóriáját felbontja korábbi foglalkozásuk jellege alapján. A modell abban is megőrzi Ferge struktúrafelfogását, hogy a társadalmi struktúrában elfoglalt helyet a munkamegosztásban

4 ■ A 11 státuszkategória közül ez az egyetlen, amelyik „osztályként” értelmezhető, bár, ha arra gondolunk, hogy a hazai vállalkozások túlnyomó többsége önfoglalkoztató, mikro- vagy kisvállalkozás – akkor megfontolandó, vajon a kategória megfelel-e a tőkés vagy vagyonos osztály fogalmának...

5 ■ Amiatt is, mert a munkajellegcsoportok a tervgazdaságban a bérbesorolás, a bérszabályozás kategóriáiként intézményesült, adminisztratív kategóriákat is jelentettek.

elfoglalt hellyel, a foglalkozások különbségeivel azonosítja.

Bár a statisztikai hagyomány annyiban mindig „konzervatív”, hogy idősoros változásokat a múlt kategóriái közötti változásként jellemez (és ennyiben a kategóriák használata ezt a „múltba vetítő”, konzervatív hagyományt követi), de itt e hagyományápolás jogosultsága erősen megkérdőjelezhető.

Egyrészt azért, mert a szocialista ipari társadalomra kialakított kategóriák „jelentéstartalma” igencsak megváltozott. Nem elsősorban a politikai berendezkedésnek,⁵ hanem a gazdasági-társadalmi szerkezetnek a változása miatt. A gyáripár világában elég pontosan körülhatárolt kategória volt a segéd-, betanított és szakmunkás, netán az egyéb szellemi is, ám azóta e kategóriák nagyrészt elveszítették jelentésüket egy olyan szerkezetben, ahol a foglalkoztatottak kétharmada a szolgáltatási szektorban, kicsi üzemméretek között dolgozik. (Vajon a műkörömépítő, akár van erre OKJ-s képzettsége, akár nincsen, és csak „magától tudja”, betanított munkás vagy szakmunkás? Ha ő maga tervez és választ fazont, ő kezeli a pénztárat meg a bizonylatokat, akkor már egyéb szellemi?) Ugyanígy kérdéses, mennyire pontos foglalkozási jellemző még a szakmunkás kategória akkor, amikor a szakmunkások túlnyomó többsége (a munkaerőpiaci kutatások szerint több mint háromnegyedük) nem a tanult szakmájában, nem a végzettségének megfelelő munkakörben dolgozik?

Nem akarnám azt mondani, hogy a hatvanéves kategóriáknak már nincs semmilyen jelentéstartalmuk, hogy nem fejeznek ki ma is eltéréseket – de azt igen, hogy a leíró, fenomenológiai jelentéstartalmuk időközben elhomályosult.

A társadalmi mobilitás tárgyalásának másik fundamentális problémája is az időhöz kötődik. A mobilitás nem csupán a kérdőíves vizsgálatokkal feltárható, individuális tényezőkkel magyarázható „cirkuláris” mobilitást jelent (ahogyan azt a kötet tanulmányai tárgyalják), mert jelentheti azt a változást is, hogy maga a struktúra, a struktúrában elfoglalt helyek számossága, aránya változik („strukturális mobilitás”). A kötetben tárgyalt mobilitási folyamatok döntő része ilyen strukturális változásoknak tudható be. Ha a mezőgazdaságban alig marad munkahely, akkor nyilván a későbbi generációk körében alig maradnak mezőgazdasági munkások, pedig korábban sokan voltak. Ha az oktatási expanzió nyomán a diplomások és érettségizettek száma megugrik, valamint a posztindusztriális fordulat nyomán többen dolgoznak szellemi munkakörökben – akkor az ilyen státuszt betöltő szülőkhöz képest a gyerekek között sokkal többen lesznek szellemi foglalkozásúak, így beosztott munkakörben dolgozó diplomások is. A strukturális hatásoknak tudható be azok a változások is, amelyeket a tanulmány a nemek közötti egyenlőtlenségek egyéb körülményeivel magyaráz. Ha a nőknek nemcsak a munkaerőpiaci aktivitása, hanem iskolai végzettsége is évtizedekre visszanyúló-

an, egyre növekvő arányban magasabb a férfiakénál, akkor ez nyilván erősen összefügg azzal is, hogy a terjeszkedő szolgáltatási szektorban a nők által betöltött munkakörök száma is nő. És ugyanígy, ha az idősebb nők között és a fiatalabb gyermekek között is magasabb szintű az iskolázottság, mint az apák körében, akkor maga a struktúra „produkálja” azt, hogy az anyák iskolai végzettsége erősebben korrelál a gyerekeikével, mint az apáké. Mindezt azért érdemes jelezni, mert ha túlnyomórészt a strukturális változások generálják a társadalmi mobilitást, akkor megtévesztő, a realitásoktól elszakadó ezt a jelenséget individuális tényezőkkel magyarázni, például az anyák növekvő jelentőségével a családi szocializációban vagy a személyes véleményekkel és értékekkel mért integráltságérzet hatásával.

INGATAG ALAPOK – ÉRDEKES ADATOK

Fogjuk a „maga műfaja” sajátosságaira, arra, hogy a kutatási költségek elszámolásában a fő helyen a kérdőíves vizsgálat „bizonylatolása” áll, miközben a kutatás fogalmi, elméleti apparátusa igen gyenge lábakon áll. Az integráció fogalma nem kellőképp tisztázott, a szerzők különösebben nem is reflektálnak a nemzetközi szakirodalomban szokásos jelentéstartalomra; a struktúra és a mobilitás elmélete pedig mintha a múlt társadalmi szerkezetében akarná elhelyezni a jelenbeli társadalmi helyzeteket, státuszokat és változásaikat.

További bonyodalmakat okoz, hogy az alapfogalmak közti logikai kapcsolatok sem tisztázottak, így azután zavarba ejtő logikai kizárásokba ütközünk, amikor keresztátlákokban tűnnek fel az integráció és a státuszmobilitás kategóriái, minthogy a nyugdíjasok három státuszkategóriája elvileg sem nagyon tartozhat a munkaerőpiaci részvétel intenzitásával értelmezett két integrációs típushoz; vagy épp ellenkezőleg, mintegy logikailag szükségszerű, hogy a munkanélküliek jellemzően a kirekesztett integrációs típusba sorolódjanak. Mindezek a logikai (tehát nem empirikus) összefüggések rávilágítanak arra, hogy mind az integráció (Robert Castell), mind a státuszok (Parsons, Davis-Moore, vagy éppen Ferge) típusaiban a szöveg felszíne alatt súlyos befolyásoló ereje van a foglalkozáshoz, a munkamegosztásban elfoglalt helyhez, a munkaerőpiaci részvételhez kötődő szociológiai hagyománynak. Ez egy vállalható, fontos szociológiai hagyomány – és csak sajnálkozhatunk azon, hogy a kötet szerzői nem tisztázták viszonyukat e rájuk is ható örökséghez. Másfelől, miközben a strukturális fogalmak a munkamegosztásban elfoglalt foglalkozási pozíciókat kategorizálják, aközben – legalábbis egy fontos tanulmány erejéig (Balogh Karolina – Czibere Ibolya – Kovács Imre – Nemes-Zámbó Gabriella: *Redisztribúció és társadalmi integráció*, in: *Integrációs mechanizmusok*, 83–133. old.) – az állami újraelosztás húsos fazekaihoz való közelségnek, különösen az egyedi elbírálású, nem

szociális elvű projektpénzekhez való hozzáférésnek is strukturális jelentőséget tulajdonítanak. Többek között ezért is értelmezem a munkaerőpiacnak a foglalkoztatási pozíciókon keresztül érvényesülő struktúráképző szerepénél tágabban, a társadalom által nyújtott jutalmak-büntetések kereteiben a kötet szerzői által más fogalmakkal leírt, a munkához és a munkaerőpiachoz kapcsolt struktúrakategóriákat.

Ugyancsak elméleti és módszertani probléma, hogy a típusalkotásban tisztázatlanul keverednek az objektív anyagi sajátosságok kategóriái (foglalkozás, végzettség, jövedelem stb.) és a szubjektívan megélt, véleményekben kifejezett valóságelemek kategóriái. Némi önkényességgel, szétválasztásukat döntő jelentőségűnek véelve azt gondolom, hogy a főképp szubjektív változókból összerakott „integrációs típusok” valójában inkább a társadalom hatalmi viszonyainak elfogadásához köthető „legitimációs típusokat” jelölnek, míg a főképp objektív, a jogi és anyagi helyzetből összeálló státuszváltozók a hagyományos rétegződési tényezőkkel értelmezhetők, a társadalom által nyújtott „jutalmak és büntetések” típusainak tekinthetők. (Erre még visszatérek az egyes tanulmányok kapcsán.)

Mindezen elméleti gyengeségeket a kutatók és szerzők egy – a mai szociológiában gyakran felbukkanó – praktikus trükkkel hidalják át. Ezt a trükkös gondolati felépítményt és praktikus alkalmazását a következőkben vélem jellemezni.

Habár a kutatás és a tanulmányok alapfogalmai ködösek, homályba burkolóznak, és a hozzájuk rendelt mérési technikák is nagy bizonytalansággal („zajjal”⁶) s tán nagy torzulásokkal, tévedésekkel,⁷ impresszionisztikusan definiálják őket – ha azonban különféle, az alapfogalmakkal valamilyen kapcsolatban álló, ugyanakkor jól értelmezett proxy-változókkal „körbelövik” a homályt, akkor mégiscsak nyernek információt, ismeretet a nem pontosan értelmezett fogalmakról is. Különösen jól működik ez a gyakorlati séma, amikor a tanulmányok összehasonlításokkal élnek (jellemzően a 2015-ben elvégzett, hasonló kérdőíves kutatással): a fogalmak ugyan homályosak, de ha az ugyanazokkal a mérőeszközökkel, ugyanolyan mintából nyert adatok összevethetők, akkor a változásnak van elgondolkodtató jelentéstartalma, még ha nem tiszták is az összehasonlítások alapjául szolgáló fogalmak, dimenziók.

A két kötet valójában ezt teszi: jól adatoltan, szabatosan értelmezett fogalmak segítségével érdekes leírásokat adnak a politikai közvélemény, a pártszimpátiák alakulásáról, a kétesen mért mobilitás tisztán elmesélt genderspektrusairól, a területi mobilitásról, az erősebb és gyengébb személyközi kapcsolatokról; a gyermekvédelemben felnevelkedő fiatalok és a börtönből kikerülők beilleszkedéséről, a határon túliak határon inneni kapcsolatairól. Az integrációs mechanizmusok kapcsán tartalmas és érdekes elemzéseket olvashatunk a redisztribúcióról, a kormányzás decentralizált működéséről és civil kapcsolódásairól, a munkaerőpiac és az egészségügy működéséről.

E témák kétségkívül jól meghatározottak és jól értelmezettek, és kétségkívül van valami köztük a társadalmi integrációhoz, még ha nem tudjuk is pontosan, hogy micsoda.

AZ ÉRDEKESSÉGEK KÖZÖTT MAZSOLÁZVA...

Az Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban kötet tanulmányai négy blokkba rendeződnek.

Az első blokk címe megegyezik a kötet címével, és három tanulmányt tartalmaz. Az első (Huszár Ákos – Kovács Imre – Kristóf Luca – Szabó Andrea: *Társadalmi egyenlőtlenségek és társadalmi integráció*) egyfajta „térképet” rajzol fel a kötetekben megjelenő kulcsfogalmak statisztikai összefüggéseiről. Az összefüggések nem igazán erősek. A legerősebb összefüggések inkább logikaiak, mint empirikusak (a nyugdíjasok társadalmi integrációjához alig járul hozzá a munkához fűződő viszonyuk, a társadalmi hierarchia magasabb szintjein több a gyenge kötés stb.), máshol a várakozásoknak kimondottan ellentmondanak (pl. a társadalmi kirekesztettség személyes megítélése a munkanélküliek körében magasabb, de a többi csoport között eltérések alig láthatók). A 2015-ös és a 2018-as felvétel összehasonlítása némiképp előre jelzi a 2022. évi választások eredményét: 2018-ban lényegében minden csoportban minden integrációs (értelmezésemben: legitimációs) mutató erősebb volt a korábbiaknál. A legerősebb eltérést az „egyéb szellemiek” normakövetésében látjuk: míg 2015-ben erősen normaszegők voltak, addig 2018-ra erős normakövetést mutatnak. Kivételt a vezetők és értelmiségiek jelentenek: ők korábban normakövetés dolgában semlegesek voltak, 2018-ra viszont az adatok már erősen normaszegőnek mutatták őket.

Gerő Márton és Szabó Andrea dolgozata (*A politikai integráció mechanizmusai*) Tilly és Habermas rendszerszerű megközelítéseit alkalmazza a politikum szférájára, igyekezve számba venni a helyi és a civil szervezeti politikához való kapcsolódásokat is. Tanulmányuk nem igazán szűkít és fókuszál az egészre vonatkozó „társadalmiból” a politikai integrációra, inkább a politikai integrációt (hatalmi legitimitást?) tekinti olyan központi faktornak („lehetőségstruktúrának”), amelyből a nagy egészre vonatkozó megállapítások is megérthetők és levezethetők. Összességében a politikának a társa-

6 ■ A zaj jelenségének szabatos leírását lásd: Daniel Kahneman – Olivier Sibony – Cass R. Sunstein: *Noise – A Flaw in Human Judgement*. Little, Brown, Spark Hachette Book Group, N.Y. 2021. (Magyarul: Daniel Kahneman – Olivier Sibony – Cass R. Sunstein: *Zaj – Az emberi döntéshozatalt zavaró tényezők*. Ford. Garai Attila. HVG Könyvek, Bp., 2021.)

7 ■ A „bias” és a „fallacy” a magatartási közgazdaságtan központi kategóriái, magyarul lásd pl. Daniel Kahneman: *Gyors és lassú gondolkodás*. Ford. Bányász Réka, Garai Attila. HVG Könyvek, Bp., 2013.; Richard H. Thaler: *Rendbontók*. Ford. Hegedűs Péter. HVG Könyvek, Bp., 2016.

dalmi helyzetekre gyakorolt növekvő befolyását jelzik, de hozzáteszik, hogy a politika nem racionális érvekkel vagy deliberatív részvétellel, hanem explicit hatalmi, elosztási, strukturális eszközökkel hat a társadalmi helyzetekre. Beszédese az a közölt adatuk, hogy a megkérdezettek egyötöde soha senkivel nem beszélt politikáról, de már 2010 óta markánsan emelkedik minden személyes környezetben (család, barátok, szomszédok, munkatársak) a politikát soha szóba nem hozók aránya, és egyre kisebb azoké, akik még szoktak beszélgetni politikáról.

Balog Karolinának és munkatársainak már említett *Redisztribúció és társadalmi integráció* című írása meggyőzően érvel a már régóta evidens tétel mellett, hogy a redisztribúciónak van jelentősége a jövedelmi szerkezetekben és társadalmi helyzetekben elfoglalt pozícióra, viszont az elmúlt évtized markáns változásait a tanulmány igen önkényesen szelektálva és nem kevés aránytévésztséssel jellemzi.

Az elmúlt évtizedben az OECD és az Eurostat a Gini-együtthatóval operáló elemzései egyértelműen bizonyították, hogy a tagországok jelentős részében nőtték a jövedelmi egyenlőtlenségek (lásd pl. ugyanennek a kötetnek a 249. oldali, 5. sz. ábráját), ám Magyarország egyedülálló abban, hogy nálunk a csökkenő piaci jövedelmi egyenlőtlenség mellett a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedését kizárólag az állami intézkedések, az adózás és a szociális transzferek módosításai okozták. Bár a tanulmány ennek számos kiragadott elemét megemlíti, de összességében nem elemzi a kialakult viszonyok „perverz univerzalizmusát” (Misétics Bálint nevezte így egy előadásában a hagyományos univerzális ellátások logikai ellentétét). Míg az, hogy az egyazon demográfiai kategóriába, társadalmi csoportba tartozók mind ugyanannyit kapnak, általában azt jelenti, hogy az „ugyanannyi” a szegények jövedelmét nagyobb arányban növeli, mint a gazdagokét, tehát hatásuk a jövedelmi egyenlőtlenséget csökkenti. A „perverz univerzalizmus” technikája (adók és adókedvezmények, lakásvásárlási támogatások, rezsicsökkentés stb.) is elvileg minden, az adott csoporthoz tartozóknak ugyanannyit ad, viszont a hatása épp ellentétes, az egyenlőtlenségeket növelő. A szegényebb csoportokat elviekben is kizárja (pl. az adóköteles jövedelemmel nem rendelkezőket az adókedvezményből, a fával-szénnel fűtőket a rezsicsökkentésből stb.), a nagyobb jövedelműeknek pedig következetesen több jövedelmet (pl. adókedvezmények) vagy jelentősebb költségmegtakarítást (pl. gázártámogatást) biztosít.

Az aránytévésztsé a tanulmány legeredetibb felvetéseire is áll: nem a diszkrecionális, „pofára osztogató” projektátmozatásoknak van jelentős egyenlőtlenségnövelő hatásuk, hanem a „perverz univerzalizmusnak”. Viszont ha mértékében nem is, de hatalmi viszonyokat, legitimitást, integrációt teremtő, különösen lokális mechanizmusaiiban igencsak jelentős a projektekben megvalósuló újraelosztás, állami pénzosztogatás jelentősége. A róluk

olvasható elemzések igencsak megfontolandók abból a szempontból, hogy a közgondolkodás hajlamos e projektosztogatást a korrupció jelenségére hivatkozva tudomásul venni, figyelmen kívül hagyva társadalmi hatásait. Ugyanakkor épp a helyi projektek hatalmi struktúrát és legitimitást erősítő hatását figyelembe véve lehet csak megérteni, a korrupciót miért nem tekinti a magyar társadalom különösebben aggasztónak: mert a nagy többség is „benne van”, nekik is számít a projektek hozzájárulása a megélhetésükhöz, egzisztenciájukhoz, társadalmi helyzetük stabilitásához.

A kötet második blokkja (*Kormányzás és integráció*) három tanulmányt közöl (Pálné Kovács Ilona: *A kormányzás területi [közép] szintjének integrációs szerepe*; Tamás Veronika: *Az önkormányzatok és a helyi társadalom integrációja*; Gerő Márton – Kerényi Szabina: *A civil társadalom változó szerepei és a társadalmi integráció*). Bár különböző eszközökkel (Pálné Kovács a helyi autonómia nemzetközi összehasonlító adataival, Tamás részben teoretikus levezetésekkel, részben a helyi népszavazások, illetve az önkormányzatok és a helyi szereplők, vállalkozók kapcsolatainak idősoraival), de mindhárom tanulmány a helyi autonómiák jelentős csökkenését dokumentálja. Ugyancsak közös a felismerés, hogy a helyi döntési szabadság és a lehetőségek szűkülésével a központi kormányzat alatti igazgatási szintek egyre jelentéktelenebb szerepet játszanak a helyi társadalom kohéziójában, integrálásában. A helyi igazgatás még a saját intézményeinek működtetésében is mindinkább az egyre kisebb mozgásteret engedő szabályozás végrehajtójává silányul; a helyi önkormányzat nem a saját hatáskörében működik együtt a helyi társadalom és gazdaság szereplőivel – mert az együttműködés jobbra csak az önkormányzattal közös, konzorciális formában történő, a központi alapokhoz benyújtott pályázatokban valósul meg. Gerő és Kerényi tanulmánya elméletileg igyekszik kitörni abból a szemléletből, amely a civil társadalmat a civil szervezetekkel azonosítja: elméleti modelljükbe igyekeznek beépíteni az informális (szervezetek nélkül is működő) civil közösségek és társadalmi mozgalmak szerepét. Ez a kísérletük (nekik nem felróható okokból) annyiban sikertelen, hogy adatok kizárólag a civil (nonprofit) szervezetekről állnak rendelkezésre, az általuk jelzett, tágabb kört jelző civil társadalomról már nem. Még e szűkített körben is megállapítható azonban, hogy már a civil szervezetek száma és aktivitása is csökkenőben van, és társadalmi integrációs szerepüket (az önkormányzatokhoz hasonlóan) jelentősen szűkíti az erősödő központi állami szabályozás és ellenőrzés.

Az *Integrációs rendszerek* blokk címe némiképp félrevezet a benne szereplő két tanulmány tartalmát illetően. Mindkettő befejezetlennek, olykor félbehagyottnak tűnik a szerzők ambíciójához és eredeti tervéhez képest – vagy a projekt határidejének szorítása, vagy a rendelkezésre álló adatok hiányossága miatt.

Illéssy Miklós, Huszár Ákos és Csizmadia Péter közös munkájának (*Rugalmasság biztonság nélkül – munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években*) legnagyobb problémája, hogy a téma elméleti és empirikus feldolgozása elcsúszik egymás mellett, nem alkot tartalmi egységet. A teoretikus fejtegetések a *flexecurity* irodalmát tekintik át, vagyis azt a tendenciát, amelyben a hatékonyságot és versenyképességet előtérbe állító gazdálkodás egyfelől feltöri a hagyományos, „teljes munkaidős, hivatali munkarendben történő foglalkoztatást” és a sokféle rendben kombinált formák „rugalmasságát” igényli, ami másfelől fragmentálja a hagyományos bértmunka biztonságát, és elbizonytalanítja a szakszervezeti és más munkajogokkal védett világát. Az elméleti fejtegetés gyenge pontja a kimondatlan, de a szövegből kiolvasható ócsági viszony irányával kapcsolatos feltételezés, mintha nem a gazdasági szerkezet átalakulása követelné ki a rugalmasságot, hanem a biztonság felmorzsolására törekvő politika bizonytalanítaná el a munka világát. E folyamat hazai alakulását – épp a gazdasági szerkezet átalakulásának figyelmen kívül hagyása, valamint a foglalkozási jogviszonyok rugalmasságának változását nem dokumentáló adatolás miatt – a közölt adatok nem írják le, és nem is magyarázzák. Viszont a tanulmány jól szerkesztett, idősoros és nemzetközi összehasonlításban is jól áttekinthető adatokat közöl a munkajövedelmek egyenlőtlenségének és a munkakörü jellegzetességeik, besorolások nemzetközi vizsgálatokban használt kategóriák szerinti változásáról – igaz, a rugalmasság szempontjának figyelembevétele nélkül.

Kollányi Zsófia dolgozata (*Társadalmi integráció és egyenlőség*) többet markol, mint amennyit fog. Üdvözlendő törekvése az a hazai szakirodalomban újdonságnak számító, ám a nemzetközi irodalomban sztenderd megközelítés, amely nem a betegségek és az azokat így-úgy kezelő egészségügy, hanem számos fontos és jó adat felhasználásával az emberek egészséges jólléte vagy annak hiánya szemszögéből elemzi a társadalom egészségi állapotát. Ez az individuális megközelítés némiképp a nemzetközi összehasonlítás logikái következménye: miután az orvoslás körülményei, intézményei, színvonala, az erre épülő adminisztratív regisztráció és nyilvántartások adatai nemzetközi összehasonlításra alkalmatlanok, viszont „ugyanolyan” kérdőívek mindenhol lekérdezhetők és sztenderd módon feldolgozhatók, összehasonlítható adatokat nyer belőlük a kutatás, így ezeket szokás használni. Ám ezek a szubjektívan megítélt, individuális adatok épp a relációs viszonyokról és kapcsolatokról, tehát az integrációról sem mondanak semmit. Jó volna, ha születne olyan nagyobb lélegzetű munka, amely össze tudná kapcsolni az egyéni, egészségi jóllét adatait az intézmények, az egészségügy mutatóival, és legalább az egészségügyi szolgáltatások, az orvoslás elérhetőségével összevetve tudna mit kezdeni az egészség integrációs-dezinteg-

rációs vonatkozásaival. Kollányi ilyesmit ígér – de ezt nem képes teljesíteni. Megítélésem szerint a rendelkezésre álló kutatási lehetőségek mellett ez nem is volt megoldható.

A kötet utolsó blokkja az igen dodonai (semmit sem mondó...) *A részek és az egész* címet viseli, s két érdekes és informatív, ámde a kötet mégoly zavaros elméleti keretébe sem illeszkedő tanulmányt tartalmaz. Bárdi Nándor írása (*Közelitávolság – Magyarország és a határon túli magyarok viszonyáról*) a magyar állami intézmények és a média határon túlnyúló ténykedéséről, így támogatásról, elérhetőségről szól, valamint érdekes adatokat közöl arról, hogy a határokon belüli lakosság hogyan vélekedik a határon túl élő magyar kisebbségekhez tartozókról. Papp Z. Attila és Zsigmond Csilla tanulmánya (*Kontextus vagy kontaktus – előítélet-rendszerek és migrációs tapasztalatok*) pedig újabb adatokon mutatja be azt a jól ismert szociálpszichológiai jelenséget, hogy az idegenekkel szembeni előítéletesség lényegesen kisebb azon csoportokon belül, amelyek valamilyen kapcsolatban/kontextusban állnak az idegenekkel, akik számára az idegenek nem pusztán elvont kategóriát, hanem konkrét, arccal, személyiséggel rendelkező embereket is jelentenek.

A Mobilitás és integráció a magyar társadalomban című kötet szintén négy blokkba szerkesztve közöl tanulmányokat.

A *Mobilitás és integráció* blokk négy tanulmánya közül az elsőnek, Huszár Ákos és Szabó Andrea munkájának (*Pártszimpátia és a társadalmi mobilitás érzékelése*) legfontosabb állítása, hogy az elmúlt évtized kormányparti szimpatizánsai saját megítélésük szerint jobbnak élték meg a társadalmi hierarchiában bekövetkezett (mind intergenerációs, mind intragenerációs) elmozdulásukat, mint az ellenzékkel rokonszenvezők. A jelenség magyarázatára a szerzők nem térnek ki. Megeshet, hogy a kormánypart hívei objektívan is inkább a rendszer „kegyeltjei” voltak, míg az ellenzéki szimpatizánsokat a rendszer inkább státuszuk lefokozásával is „büntette”; de ugyanilyen erős magyarázat lehet az is, hogy a kormányparti szimpátia elfogulttá tette a híveket, akik a saját pozíciójuk változását is pozitívabbnak ítélték meg, mint a kormány működésével elégedetlenek – azaz mindkét csoport tagjai saját helyzetük értékelésére is „rávetítették” politikai preferenciáikat. A szerzők nem vizsgálják azt sem, hogy a mobilitás szubjektív megítélése mennyiben függ össze olyan strukturális változásokkal (s ezzel együtt a strukturális mobilitással), mint a gazdasági szerkezet posztindusztriális átalakulása, a globalizálódott gazdasággal fenntartott kapcsolatok erőssége vagy az oktatási expanzió. Mindezen objek-

8 ■ A szubjektív struktúrákép és a szubjektív státusz megélése közötti összefüggéseket az USA társadalmában Norton és Ariely cikke demonstrálta meggyőzően: Michael I. Norton – Dan Ariely: Consensus on building a better America—one wealth quartile at a time. *Perspectives on Psychological Science*, 2011, 6. szám, 9–12. old.

tív szerkezeti változásoknak és strukturális mobilitásnak a szubjektív megítélésben is döntő jelentősége lehet. Hogy az emberek miképp élik meg a társadalom szerkezetének változásait, saját felfelé vagy lefelé mobilitásukat, az nagymértékben azon múlik, hogy ők maguk miképp vélekednek a társadalmi szerkezet tagoltságáról, a rétegek elmozdulásairól, hiszen, e szubjektív struktúráképhez viszonyítva értelmezik személyes helyzetüket és elmozdulásait.⁸

Hasonló kritika illetheti Huszár Ákos, Balogh Karolina és Győri Ágnes *A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és férfiak között* című írását, amelynek legfontosabb megállapítása, hogy a vizsgálatban megkérdezett nők mobilitását inkább jellemzi a felfelé történő elmozdulás, mint a férfiakét, és ennyiben a férfiak és nők társadalmi különbségei csökkentek. Mindebben a teljes körű statisztikai adatok tükrében semmi meglepő nincsen, a nők iskolázottsága több mint harminc éve magasabb a férfiakénál, sőt az iskolázottság nemek közötti ollója ezen idő alatt egyre szélesebbre nyílt. Ez az általános trend természetesen a vizsgált mintában is visszaköszön. Ám épp a nemek közötti különbségek átrendeződése mutat rá egy már korábban jelzett problémára, nevezetesen az alkalmazott társadalmi státusz kategóriák jelentéstartalmának változása mennyiben módosítja azt, ahogyan az egyes emberek/csoportok kategóriák közötti váltásáról gondolkodunk. Például a beosztott diplomás nők igen jelentős létszám- és aránynövekedését nyilván nem értékelhetjük úgy, mintha a diplomás „értelmiségi” létnek ma (amikor a fiatalok közel fele szerez diplomát) ugyanaz lenne a tartalma, mint évtizedekkel korábban (amikor a fiatalok egytizedének sem lett diplomája).

A kötet leginkább központi tanulmánya Gerő Márton, Hajdú Gábor, Kovách Imre, Kristóf Luca és Szabó Andrea *A magyar társadalom integrációja, 2015, 2018* című írása. Erre a cikkre támaszkodik az integráció ködös fogalmáról korábban kifejtett kritikám – és ugyancsak e cikk adatai jelzik a legvilágosabban, hogy a 2015 és 2018 közötti időszakban érzékelhetően nőtt a társadalmi integráció mértéke (értelmezésben: a politikai rendszer stabilitása, legitimitása). Erősödött az intézmények iránti bizalom, a munkaintenzitás, a civil részvétel, a gyenge kapcsolatok erejét mutató változó értéke, csökkent a szubjektív kirekesztettség érzése, de a bizalmas barátságot mérő mutató értéke is.

Szabó Andrea és Gerő Márton írása a magyar társadalom politikai integrációjáról a többi tanulmányhoz képest jóval erősebb összefüggéseket mutat ki a pártszimpátiák és az egyes integrációs klaszterekbe tartozás között – ismét némi bizonytalanságot hagyva az erős összefüggések magyarázataiban, különösen az oksági kapcsolatok feltárásában. Amint ezt többször jeleztem, szerintem az erős összefüggést leginkább a logikai összefüggések magyarázzák, és nem az empirikus sajátosságok: ha az integráció ködös fogalma nagyrészt a politikai legitimitást méri,

akkor ennek logikailag szükségszerűen erős összefüggésben kell állnia a politikai preferenciákkal.

A tanulmányok második blokkja a területi mobilitást, elsősorban az integrációs klaszterekkel való összefüggéseit taglalja. Mondhatnám azt is, hogy itt bukkannak elő a legmeglepőbb adatok – de ezt a vélelmet rögtön megkérdőjelezi a statisztika (és a statisztikai próbák hiánya): azon túl, hogy az integrációs klaszterek jelentős számú változóból, a mérési hibák halmozódásával lettek összeállítva, itt a mobilitási adatok olykor igen alacsonyok (a minta egynolcada jelzett bármilyen költözési szándékot), és emiatt nagy kilengéssel mutatnának bármilyen eltéréseket. Máskor a kategóriák közötti eltérések alig érzékelhetők (a napi utazás időtartamában az integrációs kategóriák átlagainak minimuma 38, maximuma 47 perc), ahol a kategóriákon belül nyilvánvalóan lényegesen magasabb a szórás.

Mindezekről a nem túl jelentős eltérésekről adataiban informatív áttekintést nyújt Csizmady Adrienne, Győri Ágnes, Kőszeghy Lea, Rácz Andrea *Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai* című tanulmánya, amely szerint a területi mobilitás általános és csoportspecifikus mutatói továbbra is alacsonynak tekinthetők. Dávid Bea, Albert Fruzsina, Huszti Éva *Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás* című írása a bizalmas kapcsolatok átrendeződését elemzi, és eltéréseket mutat ki a földrajzilag mobil és immobil megkérdezettek bizalmas kapcsolatai sajátosságaiban. A közgondolkodás sztereotípiáitól eltérően a bizalmas beszélgetések résztvevőinek többsége nem családtag, nem is rokon, hanem a rokonságon kívüli barát, bár 2015 és 2018 között a még mindig ritkább családi-rokoni bizalmasok aránya enyhén nő, a nem rokon bizalmas barátok száma csökken, és ez összességében is a gyengülő bizalmi kapcsolati hálók jelenségét mutatja. Az is furcsa lehet, hogy a földrajzi értelemben mobil és nem mobil csoportok bizalmi kapcsolatai semmiben nem mutatnak jelentős eltérést, amely jelenség magyarázataival itt sem szolgálnak a szerzők. Könnyen megeshet, hogy a bizalmas kapcsolatokra nem hat a hosszabb időre visszanyúló helyi beágyazottság, de az is lehet, hogy a tanulmányban nem elemzett ellentétes tendenciák kioltják egymást. Megeshet, hogy a nem mobilak akár gyerekkori barátságait ellensúlyozza az a jelenség, amit a migrációs szakirodalom a „migrációs úttörők” szerepének tulajdonít: az emberek általában nem a „semmibe” költöznek el, hanem valakit követnek, aki már az új helyen megvetette lábát, és segítséget ígér az újonnan érkezőknek. Ennyiben a földrajzilag mobilak már a költözésükkel is egy „bizalmashoz” kötődnek, s e kapcsolat bizalmas jellege a költözés után is megmarad. Mindez persze csak spekuláció...

Bakó Tamás és Kálmán Judit *Változott-e az ingázásban a nemek közötti egyenlőtlenség?* című tanulmánya az 1990 és 2011 évi (azaz: elég régi...) népszámlálási adatok alapján bizonyít változásokat. Állításaiak összefoglalhatók abban, hogy a felnőtt lakosság in-

gázása a foglalkozással, a munkába járással magyarázható; hogy a nők magasabb iskolai végzettségével és magasabb foglalkoztatási mutatóival együtt jár, hogy ők is „felzárkóznak” a férfiakhoz a munkába járásban és ezzel együtt az ingázásban. Az is fontos, ámde ismert tény, hogy az ingázás valószínűsége és a lakott település (és környéke) minden egyéni változónál erősebb összefüggést mutat: ha valahol nincsen munka és munkahely, akkor más településre lehet/kell eljárni dolgozni.

Bár címük és elemzett problémáik szerint más-más kérdést állít fókuszba a *Vissza a társadalomba* blokk két tanulmánya, de elméleti előfeltevéseikkel e két cikk áll a legközelebb a társadalmi integráció (= asszimiláció) szokásos megközelítéséhez – és kudarcainak bemutatásához.

RácZ Andrea tanulmánya (*A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra*) a gyermekjólét és a gyermekvédelem látókörébe (nem) kerülő és felnevelkedő gyerekek társadalmi beilleszkedésének, asszimilációjának problémáit boncolgatja. Az elvileg a gyermekvédelmi intézmények illetékességébe tartozó gyerekek családja, szülei a nevelési gondjaik megoldásához segítségre tarthatnának igényt – ám különösen a hátrányos helyzetű településeken, a neveléshez segítséget nyújtani hivatott intézmények el sem érhetők, máshol az intézményközpontú, bürokratikus szabályozással agyonnyomott szolgáltatások nem nyújtanak érzékelhető segítséget a szülőknek. (Sőt gyakran segítség helyett a családból való kiemelést választják „megoldásként”.) A nem elérhető, vagy inadekvát segítség a gyermekkor idején még leplezhető – de abban elég egyértelműen felszínre tör, hogy nem járul hozzá a szegénység újratermelődési köreinek feltöréséhez, nem nyújt segítséget a gyerekeknek abban, hogy kitörhessenek szüleik szegénységéből, nyomorából. Miközben a jelenséget a tanulmány érzékletesen írja le, a részletesebb intézményi mechanizmusok, inadekvát szakmai rutinok elemzésével adós marad – ami annyiban érthető, hogy azok egy hasonló terjedelmű tanulmányban nem is lennének kifejezhetők.

Boza István, Csáki Anikó, Ilyés Virág, Köllő János, Kőműves Zsófia, Márk Lili, Mészáros Mercedes *Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában* című tanulmánya szinte mindenben elüt a két kötet többi írásától – leszámítva alapkérdésének rokonságát: milyen gátjai, akadályai vannak annak, hogy a szabadultak integrálódjanak (= asszimilálódjanak) a munkaerőpiacokon. Saját panelvizsgálatuk 9 évre vonatkozó részletes adatainak elemzése igen komoly statisztikai apparátust felvonultató eszközökkel az összehasonlítás megbízható módszerére épít: a szabadultakhoz leginkább hasonló társadalmi csoporttal összevetve, a társadalmi összetétel hatásait kiszűrve, azonosítják a börtönből szabadultak jellegzetes hátrányait, amelyek meglehetősen sokféle okra vezethetők vissza – az egyéni képességek és tudások „megkopásától” a munkaadók és munka-

társak előítéletes féltelmeiig és bizalmatlanságáig – és a nehéz elhelyezkedésben, a bérhátrányokban és a mégis elnyert munka időtartamának rövidségében mutatkoznak meg. A szerzők közpolitikai ajánlásokat is tesznek a kiszabott bűnhődésük után szabadultak eredményesebb reintegrációjához.

A kötet utolsó blokkja *Határon innen – határon túl* címmel, akárcsak az előző kötetben, kitekintés a határon túlra. Felhánytorgathatnám, hogy miféle társadalmi integrációs teória lehet az, amelyben a határon túlra nyúlik a „társadalom”, netán annak „integrációja”, de talán nem lenne helyes itt felvetnem ezeket a szociológiai evidenciákat és modern köztársasági gondolatokat kétségbe vonó eshetőségeket. Tekintsük az utolsó blokkot afféle trendi függeléknek.

Nem lenne semmi gond Papp Z. Attila, Kovács Eszter és Kovács András *Magyar diaszpóra és anyaország – diaszporizáció és diaszpóra-politika* című tanulmányával, ha csak a külföldön élő magyarság csoportosulásával, kohéziójával, diaszpórává szerveződésével és az ehhez kapcsolódó kollektív cselekvésekkel, az érintettek többes identitásával foglalkozna. (Ezekkel nemcsak foglalkozik, de érdekes adatokat is közöl róluk.) Viszont a magyar kormányzati politika határon túli illetékessége, ennek akár csak elemzési szintű elfogadása már számos problémát vethet fel, nem csupán a társadalom szociológiai definíciója, hanem még inkább kétes politikai konnotációi miatt.

A kötet zárótanulmánya, Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó *Szolidaritás és társadalmi mobilitás – Magyar bevándorlók jótékonyága és fizetett munkája a német bevándorlási rendszerben* című munkája egyszerre érdekes – és dühítő. Dühítő, hogy online kérdőíve adataira mint statisztikailag releváns adatokra hivatkozik, ami már diákoktól sem elfogadható, szociológiai nonszensz, hiszen nem tudni, mekkora az érintett alapsokaság, abból kiket sikerült elérni (és kiket nem?), kik válaszoltak (és kik nem?), így azt sem, hogy mit és mennyire reprezentál a megkérdezett (válaszolók) sokaság – szóval, az efféle adatközlésnek statisztikai érvényessége nincs. Ha viszont mikroszociológiai esettanulmányként olvassuk az írást, kiderül, hogy önmagán túlmutatóan is érzékeny, érdekes, tanulságos szöveg. Legalábbis annyiban, hogy a fizetetlen, önkéntes segítők mintha bizalmasabb, hathatósabb segítséget tudnának nyújtani az önálló egzisztencia megteremtésében, állás- és munkatalálásban, de általánosabban is a társadalmi beilleszkedésben, mint a hivatásos, fizetett (a rászorulókkal elidegenedettebb viszonyban állók) segítők.

Összefoglalva? Nehéz mit mondanom. A két kötet a maga műfajában korrekt, a bizonylatolás és a projektelszámolás igényeinek mennyiségben jól megfelelő projektdokumentum.

A kötetek elméleti alapjai ingatagok, a definíciók gyenge lábakon állnak, a magyarázatok előfeltevései tisztázatlanok. Némi rossz szájjal azt mondhatnám, hogy a Google szolgáltatásainak áldásos segédelmével a hivatkozások bőségesek, de a szerzők nem

járnának jól, ha a hivatkozásaikból bárki kikérdezné őket. A dokumentált munka alulról építkező, mintha előbb a megkérdendőt, más kutatásokban már bevált kérdéseket gyűjtötték volna csokorba, majd e kérdéshalmazt csoportokba rendezve, afféle proxy változókkal körbelöve próbálták volna bekeríteni a fókuszba állított fogalmakat, utólag barkácsoltak volna hozzájuk valamiféle elméletet. Jelzem, ez az eljárás egyre szokásosabb, egyre elterjedtebb, és egyre inkább maga a kutatási sztenderd. Azaz, kritikám tárgya egy megkövesedett, mindenképpen kisebbségi nézőpont a maga régimódias ismeretelméleti, módszertani és tudományetikai tanításával egyetemben. Talán épp emiatt érdemes szót tenni, tiltakozni ezen, a tudo-

mány lényegét veszélyeztető általános gyakorlat ellen, akár e két kötet kapcsán is.

Azért minden rosszban van valami jó is. A kötet elméleti ingatagsága érdekes adatokkal párosul. Az ugyanolyan mintán, ugyanolyan kérdésekkel, különböző időpontokban kapott mérési eredményeknek kell, hogy legyen valami jelentéstartalmuk, ha a szerzők ezt nem magyarázzák is el nekünk megnyugtatóan. Van tere, helye az olvasói fantáziának, a szöveg interpretációjának: vajon mit is jeleznek, mit jelentenek az eltérések? Hogyan értsük az adatokat? Ha ilyen „aktivista befogadói” attitűddel vesszük a kézbe a két súlyos kötetet, akkor biztosan találunk benne érdekes, megfontolandó dolgokat. □



Ács Pál fotója

Szavakkal dolgozunk, így megrendít bennünket, ha a szavak – mint például „pótolhatatlan veszteség” – nem töltik be a hivatásukat. Ezen csak több, talán pontosabb, másként próbált szóval tudunk segíteni. Ezt a folyóirat-számot (a Szemle rovat kivételével) Kálmán C. György munkásságának és személyiségének szentelt írások töltik meg. Ez a kettő nem mindig választható el egymástól, mint ahogy az sem, hogy a szerzők kollégaként, barátként vagy (számos esetben) egykori tanítványként nyilatkoznak-e meg. Nem is kívántuk ezt szétszálazni, az ábécére bíztuk a sorrendet.

Kálmán C. György több mint százhusz Literatura-szám készítésében vett részt. Ez a szám egyedül az övé.

(A szerk.)